

EEUWIG WEL EN WEE

Introductie

Slechts éénmaal in de 27 jaar dat ik predikant ben heb ik een eredienst gezang 462:1 laten zingen:

Ontwaak, gij die slaapt en sta op uit de doôn,
En Christus zal over u lichten
Zo wekt u, zo dringt u als broeder Gods Zoon,
Eer Hij u als rechter komt richten.
Ontwaak en sta op, het gevaar is zo groot!
Wie kiest, o verdwaasde, voor 't leven de dood?

Dat heeft hiermee te maken, dat dit lied zo'n alarmerende toon heeft. Toen ik het liet zingen – in Eindhoven, nu bijna negen jaar geleden - paste het bij de preek. Maar bijna altijd ervaar ik de context van de eredienst als zodanig, dat ik ervan uit ga dat het opgeven van dit gezang een soort kortsluiting veroorzaakt. Ik heb als liturg het gevoel, dat de gemeente normaal gesproken de spanning die in deze woorden besloten ligt niet goed verdraagt. Alleen in een specifieke setting gebeuren er geen ongelukken wanneer ik deze geestelijke stroomstoot toedien. In deze lezing wil ik uiteenzetten dat ik daar begrip voor heb, maar ook dat ik er niet gelukkig mee ben.

I Het evangelie als tranquillizer

Laat mij met het laatste beginnen. Ik heb het vermoeden, dat de orthodox-gereformeerde en evangelische christenheid in het Westen bloot staat aan de verleiding, om het evangelie te temmen en te hanteren als een tranquillizer. Het lijkt erop dat het christelijk geloof momenteel vooral hoog scoort als een tegenwicht voor de stress en onzekerheid van het leven van alledag. Denk aan de beeldspraak, die Gods aanwezigheid interpreteert als 'de warme deken' en 'de hand op de schouder'. Daaruit spreekt een naar religieuze koestering. Het is duidelijk dat vanuit dat verlangen de donkere bijbelse tonen over 'het laatste oordeel' als storende dissonanten ervaren worden. Mensen zitten niet te wachten op nog meer ongerustheid, maar op gerustheid. Dat is begrijpelijk, maar hoeveel ruimte is er dan nog om gevoelig te zijn voor de bijbelse ontmaskering van *valse* gerustheid? (vgl. Jesaja 32:9-13; I Thessalonicenzen 5:3) Daar komt bij – en dat is de tweede reden om van een tranquillizer te spreken – dat veel mensen moe zijn van het vele 'moeten' in de wereld. **“Nu even niet!”** – de reclame van Center Parcs spreekt boekdelen. Maar dat betekent dat ook het christelijk geloof 'even niet' moet aankomen met eisen, met de wet. Het is niet toevallig dat de 'recreatieve' kant van het evangelie wordt aangeprezen. Het gevoel, dat wij op aarde zijn om te genieten, dringt met kracht onze geloofsbeleving binnen. Daarmee neemt het christelijk geloof de kleur aan van de hedonistische cultuur waarin wij leven. Recent trof ik een sprekend voorbeeld daarvan aan in het Nederlands Dagblad. In de krant van 21 februari werd een impressie gegeven van het blad *Joy!*, uitgegeven door Marcel en Margreet van de Mooren. Als evangelische christenen wilden ze een tijdschrift maken voor niet gelovige-mensen. Het heeft een 'glossy uitstraling' en ligt in hotelkamers en in wachtkamers van huisartsen, tandartsen en ziekenhuizen. Redacteur Fija Nijenhuis tekent uit de mond van de Van de Moorens op:

“Veel niet-gelovige mensen hebben een zwaar beeld van God en van christenen. Ze denken dat als je christen wordt, je meteen een zak met geboden krijgt. Daardoor wordt het geloof natuurlijk minder leuk. Via *Joy!* willen we laten weten dat God helemaal niet zo is. Hij is vreugdevol, heeft de wereld niet voor niets zo mooi gemaakt. Daar mag je op een positieve manier, samen met Hem, van genieten. *Joy!* laat aan mensen zien dat als je een leven met God begint, het nog mooier en bruisender wordt. Je mag genieten mét God, ín de wereld.”

Het gaat me hier er niet om mij aan te sluiten bij de beste stuurder aan wal, en vanuit die comfortabele positie mensen te kritiseren die een goed woordje doen voor het evangelie. Niks daarvan! Ik ben blij met hun bevlogenheid, en hoop dat dit middel door God gezegend wordt om mensen “hun ogen te openen ter bekering uit de duisternis tot het licht,” Handelingen 26:18. Waar ik de vinger bij leg, is dat hier het evangelie als een hedonistische boodschap wordt aangeprezen: “Je mag genieten, mét God, ín de wereld.” Met dat ik deze regel overschrijf, denk ik: dat is nog bijbels ook! Alleen: het is eenzijdig bijbels. Het is immers evenzeer bijbels om mensen voor te houden dat er situaties zijn waarin het gepast is om te treuren en te wenen en je te vernederen voor de Heer (Jacobus 4:9,10). De God die de wereld zo mooi gemaakt heeft is ook een verterend vuur, zodat in de brief aan de Hebreeënen gezegd kan worden: “Vreselijk is het te vallen in de handen van de levende God.” (10:31; vgl. 12:29) De Heer van wie gezegd wordt dat bij Hem het leven mooier en bruisender wordt, vraagt ook dienstbaarheid en offers (vgl. Lucas 9:57-62; 17:7-10). En inderdaad: als je bij het brengen van de goede boodschap het gevaar gaat schetsen, dat je als mens verloren zou kunnen gaan – dan wordt het geloof ongetwijfeld ‘minder leuk’.

Vrijzinnig

Nu kun je zeggen: “Vooruit, na een tijd waarin de kerk eenzijdig hel en verdoemenis preekte, kan het geen kwaad nu even naar de andere kant eenzijdig te zijn.” Daar zit iets in. Toch lijkt het me naïef om het evangelie als een blijde boodschap veilig te willen stellen, door van de donkere tonen erin te zeggen: “Nu even niet!” Is hier niet Jezus’ waarschuwing van toepassing, dat het zout zijn kracht niet mag verliezen? (Marcus 9:50 NBV) De Amerikaanse theoloog Richard Niebuhr heeft ooit de volgende typering gegeven van de vrijzinnige geloofsopvatting:

“Een God zonder wraak brengt mensen zonder zonde in een koninkrijk zonder oordeel door de bediening van een Christus zonder kruis.”¹

Dat is een opmerkelijke karakterisering, doordat de verwijzing ontbreekt naar die dingen die wij gewoonlijk met ‘vrijzinnigheid’ associëren: de ontkenning van Christus’ opstanding, een liberale Schriftopvatting, enzovoorts. Niebuhr noemt merkwaardigerwijze dingen die ook ons, Nederlands Gereformeerden, vertrouwd aan het worden zijn. Inderdaad: zijn uit het doorsnee Godsbeeld, zoals dat in onze kringen wordt aangetroffen, de harde trekken van de toorn en de wraak niet weggewerkt? En wordt het Koninkrijk van God niet in de lijn van Openbaring 21:1-7 gepresenteerd als de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, waar het fijn toeven is, met

¹ In zijn boek *The kingdom of God in America*, 1959, 193. Aangehaald door Stanley J. Grenz en Roger E. Olson, *20th Century theology*, Downers Grove 1992, 62.

weglating van de nare dingen waarnaar 21:8 verwijst? En staat de leer dat de mens in hart en nieren verdorven is, ook onder ons niet onder druk? Als het gaat over de kinderdoop tekenen steeds meer ouders protest aan tegen de eerste doopvraag: “Die allerliefste baby van ons, die zich nog van geen kwaad bewust is, het bestaat toch niet dat die als zondaar geboren zou zijn?” En bij christelijke begrafenissen maak ik steeds vaker mee, dat overledenen de hemel worden in geprezen: “Onze Piet was gewoon een goed mens.” Akkoord: een Christus zonder kruis – daar hoor je onder ons niet over. Alhoewel: ik hoor steeds vaker van Nederlands Gereformeerde christenen dat zij zich bij de kruisdood als vervloeking van Godswege (Galaten 3;13; vgl. HC zondag 15 v/a 39) maar weinig kunnen voorstellen.

Kortom: ik houd het erop dat Niebuhs typering in vergaande mate ook van toepassing is op geloofsopvattingen die onder ons populair zijn. Dat is schokkend, want dat zou betekenen dat wij ons de vrijzinnigheid minder van het lijf hebben gehouden dan we dachten. Uiteraard heb ik het hier niet over de officiële leer. Ook wil ik niet beweren dat mensen Niebuhs formuleringen zomaar zouden overnemen. Ongetwijfeld zou men schrikken en zeggen: “Natuurlijk is het zo niet.” Het gaat me erom, dat in de *beleving* van mensen de aloude dogma’s aan het afslijten zijn, zodat eenzijdig de lichtzijde van het evangelie benadrukt wordt. Daarmee komen wij dichterbij de buurt van de vrijzinnigheid dan ons lief is. Want in haar wezen bestaat vrijzinnigheid in de aanpassing van het evangelie aan het denken en beleven van de natuurlijke mens. Van een dergelijke aanpassing is inderdaad sprake, wanneer het christelijk geloof gereduceerd wordt tot een religie die perfect past bij de opgejaagde burger, die snakt naar rust en ontspanning. Een blij leven in gerustheid, verzekerd van de goede zorg van God, met het bemoedigende uitzicht op het hiernamaals, in de kalme wetenschap dat de zonde overwonnen is: dat is inderdaad wat menigeen zich voorstelt bij christen-zijn. Maar het is nog maar een schim van het leven in de navolging zoals dat door Jezus geschetst wordt in Marcus 9:43-48. Want *dat* leven staat onder de hoogspanning van het eeuwig wel en wee. Neem nu de volgende uitspraak van Jezus: “Je kunt beter verminkt het leven binnengaan dan in het bezit van twee handen naar de Gehenna te moeten gaan, naar het onblusbare vuur.” (Marcus 9:43 NBV) Dat maakt het evangelie tot het tegenovergestelde van een tranquillizer. Het is dan ook in aansluiting aan deze woorden dat Jezus spreekt van *zout*, dat niet krachteloos mag worden. Van vrijzinnigheid is sprake, steeds wanneer die hoogspanning van het evangelie wordt weggehaald, en de boodschap wordt teruggebracht tot de menselijke maat. Daarom ben ik er niet gelukkig mee, dat de stroomstoot van gezang 462 ons te machtig aan het worden is. Mijn vrees is, dat het evangelie zo onbedoeld aan kracht inboet. In de woorden van H. Berkhof, meer dan 50 (!) jaar geleden geschreven: “Omdat wij niet over de hel durven te spreken, wordt de hemel een bleek en vanzelfsprekend geval. Omdat wij geen bedreigingen meer durven uit te spreken, worden de beloften in onze mond flauw en nietszeggend.”²

Ontkomen aan een vals dilemma

Is dit inderdaad wat ons te doen staat: de hel weer ter sprake brengen, en bedreigingen durven uitspreken? Er is veel dat daartegen pleit. Niet voor niets is het blad *Joy!* op de markt gebracht: het mensdom hunkert naar een evangelie dat ons kan opmonteren; de schrik voor de prediking van hel en verdoemenis zit er diep in. Het is ook niet naar de aard van het evangelie om het zo te brengen dat het *angst* inboezemt. Ten diepste is de Godsleer in het geding: naar het besef van velen is het

² *Crisis der middenorthodoxie*, Nijkerk z.j., 35.

ultieme dat over God gezegd kan en moet worden, dat zijn genade triomfeert (vgl. Romeinen 5:21; Lucas 15:111-32). Daarom wordt het veelal als hachelijk ervaren om met Niebuhr over een 'God van wraak' te spreken. Zo worden we geplaatst voor een akelig dilemma. Enerzijds zien we gebeuren dat het evangelie eenzijdig geruststellend gepredikt wordt, in aansluiting aan de hedonistische cultuur. Dat vraagt om een reactie: het moet pittiger, spannender, verontrustender. Anderzijds ervaren we het liefelijke van het evangelie als onopgeefbaar – terecht! In de praktijk kunnen we daardoor met de noties van 'oordeel' en 'eeuwig wel en wee' nauwelijks een kant op.

Hoe zeilen we tussen deze twee klippen door? Of is het dilemma vals? Ik denk het laatste. Het alternatief voor het al te kalme, risicoloze christendom van het genieten is niet gelegen in het beven voor een God die dondert en bliksemt, maar in het doorzien van het gevaar waaruit God redt. Het gaat er niet om dat wij ons *bang* laten maken door de bijbelse boodschap, maar dat wij vanuit de heilsboodschap een reëler zicht krijgen op onze situatie. De donkere, onrustbarende ondertonen die in het bijbels evangelie te beluisteren zijn, willen ons wekken uit een verdooving waarin wij het ware contact met onze menselijke werkelijkheid kwijt zijn. Waarom is er kritiek uit te oefenen op de hedonistische inkleuring van het evangelie? Niet alleen omdat daarmee het evangelie vervlakt wordt, maar ook omdat het hedonisme geen recht doet aan onze menselijke waardigheid. Wat is er tegen de opvatting, dat een God zonder wraak mensen zonder zonde in een Koninkrijk zonder oordeel brengt door een Christus zonder kruis? Niet alleen dat hiermee de weerbarstige trekken van het evangelie worden gladgestreken, maar ook dat de rauwheid van de menselijke werkelijkheid zo wordt genegeerd. Uit de miskennis van toorn, zonde, oordeel en kruis sprak en spreekt een burgerlijkheid, die de ogen sluit voor het helse tumult waarin wij nú reeds leven! Niet voor niets sprak ik van de verleiding, om het evangelie te temmen en te hanteren als een tranquillizer. De kalme rust van een burgerlijk bestaan, dat niet meer wordt opgeschrikt door de bliksemflitsen van Jezus' woorden over oordeel en verloren gaan, is eerder het effect van verdooving dan van toegenomen inzicht in de aard van de werkelijkheid. Het genieten van het leven, waartoe onze cultuur zich toelegt, is in wezen een manier om te vergeten dat wij op een vulkaan leven. Maar dat is iets anders dan verlossing. Het evangelie ontleent z'n kracht niet aan z'n verdoovende werking, maar aan z'n vermogen om ons te redden uit een gevaar dat wij liever niet onder ogen zien. Kortom: in zijn hoedanigheid van heilsboodschap legt het evangelie bloot, dat het gevaarlijk is om te leven.

II Gevaarlijk leven: Nietzsche en het evangelie

Gevaarlijk leven: die term ontleen ik aan Friedrich Nietzsche (1844-1900). Zijn denken cirkelt op verrassende wijze rondom de *dodelijke ernst* van het leven. Ik wil hier enkele momenten uit dat denken naar voren halen, in de verwachting dat we daardoor beter toegerust kunnen worden om de donkere ondertonen van het evangelie indringend, en niet afstotend, te vertolken. Daarbij besef ik dat die verwachting sommigen zal bevreemden, vanwege het uitgesproken anti-christelijke karakter van Nietzsche's levensbeschouwing. Hij verkondigde inderdaad een anti-evangelie: hij proclameerde de dood van God, dat wil zeggen het einde van alle metafysica. Volgens Nietzsche was het een vergissing, om te veronderstellen dat er achter deze wereld een andere wereld zou zijn, een eeuwige Schepper, eeuwige waarden en normen, eeuwig wel en wee. Nietzsche riep zijn lezers met al de felheid die hem eigen was op, om zich terug te laten werpen op de enige wereld die wij

kennen: onze vergankelijke, eindige werkelijkheid, waarin niets absoluut, maar alles betrekkelijk is. Tegenover het christendom van zijn dagen dat van een hiernamaals sprak, een hemel en een hel, stelde hij het parool: "Blijf de aarde trouw!" Daarom kan met recht de vraag gesteld worden, wat we bij Nietzsche te zoeken hebben als het gaat om de realiteit van het eeuwig wel en wee.

Duidelijk mag zijn, dat we Nietzsche niet kunnen en mogen gebruiken als een verkapte getuige van de waarheid van het christelijk geloof. Dat wil hij niet zijn, en dat is hij ook niet. Maar wel heeft hij scherp gezien, hoe de ernst en de passie die voor het christelijk geloof kenmerkend zijn, productieve kracht kunnen hebben. In het bestaan van een eeuwig wel en wee gelooft hij niet, maar de dodelijke ernst die dit thema met zich meebrengt heeft hij onderkend als onopgeefbaar. Hij is interessant voor ons, in zoverre hij aanwijst hoe wij mensen beneden onze stand leven als hedonisme en kalme burgerlijkheid de toon zetten. Hij laat zien dat je, wanneer je de menselijke waardigheid recht wilt doen, niet kunt zonder de hoogspanning die wij christenen – in zijn ogen abusievelijk – zien voortkomen uit de notie van het laatste oordeel. Zijn biograaf Rüdiger Safranski zegt het zo: "Alle extase, alle bezieling, de hemelvaarten van het gevoel, alle intensiteiten die zich voorheen aan het bovenaardse leven vasthechtten, moeten in dit aardse leven worden geconcentreerd. De kracht van het transcendente bewaren, maar die ombuigen naar de immanentie, daar gaat het om. ... De *Übermensch*, zoals Nietzsche hem ontwerpt, is vrij van religie, maar niet in die zin dat hij haar verloren heeft; hij heeft haar in zichzelf teruggenomen."³

Ziedaar waarom Nietzsche geen goed woord overhad voor het bedaarde, burgerlijke leven dat de oud geworden David Friedrich Strauss bepleitte, nadat die in zijn jonge jaren aan het christendom grote schade had toegebracht met zijn schokkende *Leben Jesu*.⁴ Nietzsche mist in deze behaaglijke cultuur de hang naar het immense, het "Ungeheure", dat voor de religie - en ook voor de kunst - zo kenmerkend is. Om dezelfde reden keert hij zich niet minder fel tegen de alledaagsheid van de democratische cultuur, waarin de smaak van de massa triomfeert, en het menselijk leven is teruggebracht tot al te brave proporties, tot banaliteit, tot weinig opwindende middelmatigheid.⁵ Voor Nietzsche is de ware glorie van het menselijk leven dat de confrontatie wordt opgezocht met de elementaire oerkrachten van het bestaan, de afronden in de werkelijkheid. Om het in de woorden van de Nederlandse dichter Marsman te zeggen: hij wil 'groots en meeslepend leven'. De meeste mensen leven onder de maat; zij laten zich omlaag halen naar het dierlijke.⁶ Het ware mens-zijn kan alleen worden bereikt als de mens bereid is zichzelf te overstijgen en een hogere vlucht te nemen. Nietzsche roept de mens op de top van zijn mogelijkheden te bereiken. "Je ware wezen ligt niet diep in je verborgen, maar onmetelijk hoog boven je verheven, of op zijn minst boven wat je gewoonlijk je ik pleegt te noemen."⁷

Kritiek op een 'opiatisch' christendom

Je ware wezen: met deze term geeft Nietzsche aan dat hij zijn filosofie aanbiedt als een heilsleer. Het is hem erom te doen dat mensen hun bestemming bereiken, en niet mislukken. Mislukking dreigt, doordat de mens maar al te gauw degenerereert. "De

³ *Het kwaad. Het drama van de vrijheid*, Amsterdam/Antwerpen 2001⁴, 215. Vgl. zijn *Nietzsche. Een biografie van zijn denken*, 2002², 265.

⁴ Rüdiger Safranski, *Nietzsche. Een biografie van zijn denken*, 103.

⁵ A.w. 64.

⁶ A.w. 40v.

⁷ Een citaat uit *Schopenhauer als Erzieher*, aangehaald door Safranski, a.w. 253.

mens zoals hij thans voorkomt stamt af van de aap, maar er schuilt nog te veel aapachtigs in hem en te veel gemakzucht die weer terug wil naar het dierenrijk. De mens is een overgangswezen. Hij bevindt zich nog tussen de aap waar hij van afstamt en de overmens waartoe hij zich misschien zal ontwikkelen.”⁸ Die overmens (Duits: Übermensch) is de mens die zichzelf op een doeltreffende manier vormgeeft en orkestreert, die de regisseur wordt van zijn eigen levensimpulsen, die zich niet op de kop laat zitten door wat of wie dan ook, maar die zichzelf respecteert en in zichzelf gelooft.⁹ Het ware mens-zijn bestaat in meer dan dat een mens zichzelf handhaaft en bestaanszekerheid vindt; het wordt bereikt waar hij zich ontplooit, zich breder en breder maakt, en respect afdwingt.¹⁰ “Je denkt te gering over het leven als je er alleen maar drang tot zelfbehoud in ontdekt. In de mens is het zelf een expansieve kracht, een tendens tot overstijging en accumulatie is hem eigen. *Wat zichzelf alleen maar in stand houdt gaat ten onder. Wat zichzelf overstijgt, blijft behouden.* (cursivering van mij, vdD)”¹¹

In die laatste woorden lijkt een vervormde echo door te klinken van wat Jezus zegt in Marcus 8:35 (NBV): “Ieder die zijn leven wil behouden zal het verliezen, maar wie zijn leven verliest omwille van mij en het evangelie, zal het behouden.” In elk geval wil Nietzsche in ernst niet onderdoen voor het evangelie. Op zijn eigen, seculiere manier ziet hij de mens op de tweesprong staan: of hij wordt waarlijk mens zoals het bedoeld is, of hij degenereert en valt terug in een mensonwaardige tegennatuurlijkheid en ontwaarding van het leven. Daarom moet Nietzsche van het hedonisme niets hebben. De mens blijft ver onder zijn niveau, als hij zijn leven laat bepalen door zijn behoefte aan lust en genot. Het gaat er juist om dat je als mens jezelf baas wordt. Nietzsche acht een zekere ascese dan ook onontbeerlijk voor ons mensen.¹² Alweer: iets van Jezus’ bezwering om jezelf hard aan te pakken ter wille van het Koninkrijk van God (Marcus 9:43), is in dit seculiere humanisme bewaard gebleven. Hoogst merkwaardig is dat Nietzsche ook een seculiere variant introduceert op de christelijke eschatologie. Het blijft recht overeind staan: Nietzsche gelooft niet in een leven na dit leven. Maar hij kent wel de gedachte van de “eeuwige wederkeer”. Hij brengt daarmee een cyclisch wereldbeeld onder woorden, maar minstens zo belangrijk is dat hij er een levensregel aan ontleent. Die laat zich zo formuleren: “Bij alles wat je doet moet je jezelf afvragen: is het zo dat ik het ontelbare malen wil doen?”¹³ Safranski becommentarieert als volgt: “Zoals Kant de morele geboden wilde versterken door deze onvoorwaardelijkheid te verlenen ‘alsof’ een God ze had uitgevaardigd, zo wil ook Nietzsche zijn imperatief van een extatisch/intensief hier-en-nu schragen met het argument dat je moet leven ‘alsof’ elk ogenblik eeuwig is, omdat het eeuwig terugkomt.”¹⁴ Zo zet Nietzsche de spanning van de eeuwigheid op het heden. Zelf geeft hij aan dat hij daarmee voortborduurde op de christelijke leer van het eeuwig wel en wee. Bijna sympathiserend kan hij schrijven: “Wat voor uitwerking heeft de mogelijkheid van de eeuwig verdoemenis niet gehad!”¹⁵ Hij wil zeggen, dat

⁸ *Also sprach Zarathoestra*, 4,14, aangehaald bij Safranski, a.w. 254.

⁹ Vgl. Safranski, a.w. 178, 266

¹⁰ A.w. 279, 281.

¹¹ A.w. 274.

¹² A.w. 35. Zie ook A.J. Plaisier, *De mens in het geding. Een kritische vergelijking tussen Pascal en Nietzsche*, Zoetermeer 1996, 149: “Het gaat vooral om de moraal van de zelfbeheersing; deze is nuttig en nodig voor het ontstaan van de sterke persoonlijkheid die zichzelf in de hand heeft.” Vgl. ook 222: “Alleen wie zich veel kan ontzeggen, kan uitgroeien tot een sterke, krachtige mens.”

¹³ Safranski, a.w. 225.

¹⁴ T.a.p.

¹⁵ A.w. 224.

de gedachte aan vereeuwiging van je lot een krachtige drijfveer kan worden: die gedachte heeft massa's mensen tot daden aangezet! Nietzsche heeft dan ook meer waardering voor een christendom dat de laatste ernst van 'eeuwig wel en wee' aan de orde stelt, dan voor een "opiatischen Christenthum" dat alleen maar "kranke Nerven beruhigen soll".¹⁶ Ook zelf benut hij de hoogspanning van de eeuwigheid, om de mens aan te zetten tot een zo intensief mogelijke beaming van het leven.¹⁷

Nietzsche als eye-opener

Het is veelzeggend dat juist deze tegenstander van het christelijk geloof zo indringend waarschuwt voor het nihilistisch hedonisme. Als geen ander heeft Nietzsche doorzien, hoeveel er op het spel staat als je God dood verklaart, en afscheid neemt van de eeuwigheid. Hij heeft beseft dat daarmee onmetelijk veel verloren kan gaan. Hij vreesde een 'goedkoop' atheïsme, dat mensen laat wegzakken in de banaliteit van een plezierig leven, vervreemd van het verhevene en immense.¹⁸ Tegenwoordig hoor je het quasi diepzinnig nogal eens zeggen: "De enige zin van het leven is, dat je er zin in hebt!" Van zulk platvloers nihilisme heeft Nietzsche gegruwd. Zijn filosofie van de *Übermensch* is bedoeld als een alternatief voor een dergelijke zouteloosheid. Daardoor heeft zijn boodschap voor een christen betekenis: vanuit zijn bestrijding van het christelijk geloof wijst hij de waarde daarvan aan. Inderdaad: de mens is in het geding – zie de titel van het in enkele noten genoemde boek van A.J. Plaisier. Centraal in ons mens-zijn staat de schrikwekkende mogelijkheid, dat wij ons leven kunnen verliezen. Dat zegt het evangelie, en dat zegt Nietzsche het evangelie na. Wel verwijt hij het evangelie een fatale weg te hebben gewezen om het leven te behouden, maar de probleemstelling neemt hij serieus. Zo serieus, dat hij blijft spreken van de 'dodelijke ernst' van het leven,¹⁹ en zelfs *toejuicht* dat het leven 'gevaarlijk' is.²⁰ Plaisier zegt terecht, dat Nietzsche's verlangen naar de *Übermensch* "door meer religieuze gloed doortrokken wordt dan bij menig 'openlijk religieus denken' het geval is."²¹ Daarom verdient zijn kritiek op een 'opiatisch christendom' het om serieus genomen te worden. Het is waar: er gaat iets wezenlijks verloren als het leven met God enkel dient ter geruststelling, en ter veraangenaming van het bestaan. Een christelijk geloof dat zich niet meer laat verontrusten door die alarmerende mogelijkheid, dat wij ons leven kunnen verliezen, is een slap verhaal. Hebben wij Nietzsche soms nodig als eye-opener om dat opnieuw en in alle scherppte te gaan beseffen?

Barmhartig

Intussen is nog niet alles gezegd over de mensen met 'kranke Nerven', die van de godsdienst veeleer geruststelling dan verontrusting verwachten. Het is typerend voor Nietzsche dat hij voor hen geen waardering kan opbrengen. Zijn denken heeft een uitgesproken aristocratische en ook harde inslag: een van zijn basisideeën is, dat zwakte verwerpelijk is. Volgens hem is het ware mens-zijn slechts weggelegd voor de elite, die de kracht heeft om de verschrikkingen van deze wereld uit te houden.

¹⁶ Aangehaald bij A.J. Plaisier, a.w. 159.

¹⁷ Vgl. Plaisier, a.w. 182-191. Interessant en verhelderend is Plaisiers vergelijking van Nietzsche's leer van de eeuwige wederkeer met Pascals bekende pleidooi om te 'wedden' op de mogelijkheid van een eeuwige bestemming, vgl. 169-171, 182-191.

¹⁸ Safranski, *Nietzsche*, 265.

¹⁹ A.w. 76, vgl. 325.

²⁰ A.w. 69. Vgl. de typering op p. 159: "Hij houdt meer van de afgrond dan van de grond." Zie ook Plaisier, a.w. 183v.

²¹ A.w. 119.

Het is duidelijk dat hij daarin lijnrecht staat tegenover het christelijk geloof. Het evangelie verkondigt immers een Verlosser die zelf zwak is geweest, en die zo juist mensen die zwak durven zijn het heil belooft, vgl. II Corintiërs 13:4; 12:9,10. Christelijk gesproken is er dus alle reden om de mensen met 'zwakke zenuwen' ('kranke Nerven') de hand boven het hoofd te houden. Mág een mens in de kerk nog snakken naar geruststelling en troost? Het evangelie presenteert zichzelf inderdaad nooit als verdovingsmiddel, maar het belooft wel de genezing van de verbrokenen van hart, en de verbinding van hun wonden, psalm 147:3. Het is dan ook geheel in de geest van het evangelie om mensen als maar weer naar die Christus te verwijzen, bij Wie zij *rust* vinden voor hun zielen, Mattheüs 11:29. In de praktijk van het pastoraat blijkt dat veel mensen lijden onder de hardheid van het leven. Nietzsche met zijn harde levensfilosofie nodigt hen uit, om in onverschrokkenheid bereid te zijn, om hun lot als het ware tot in alle eeuwigheid te omhelzen ("amor fati"). Een dienaar van het evangelie zal heel andere tonen aanslaan, en woorden van ontferming spreken, vergezeld van daden van barmhartigheid.

Hier ligt de diepste reden voor de terughoudendheid, om mensen te confronteren met het gevaar dat zij verloren kunnen gaan. Zij vóelen zich al zo vaak 'verloren' in deze wereld vol pijn en lijden. Is het dan niet zaak om hun primair Gods heilsbeloften voor te houden, in plaats van hen nog dieper te verontrusten of zelfs angst aan te jagen? Daar komt nog bij, dat gelovigen hun lijden opmerkelijk vaak in verband brengen met een mogelijke afwijzing door God. Hun hoeft niet verteld te worden dat het niet vanzelfsprekend is dat God van ze houdt: dat weten ze al lang. Hun eigen pijn en moeite doen bij hen het bange vermoeden rijzen dat ze niet bij Hem in de gunst staan. Je hoeft niet bij hen aan te komen met gezang 462, omdat zij de angst van psalm 31:23 kennen:

Ik ben verbannen uit uw oog...

Zo kan zelfs de geloofsrust die christenen ten toon spreiden bedrieglijk zijn. Onder de oppervlakte sluimert vaak toch nog angst, angst voor het laatste oordeel, angst voor afwijzing door God. Dat zou het gevolg kunnen zijn van een lange christelijke traditie waarin voor de strenge kant van God veel aandacht was. Misschien is het ook wel de gewetensfunctie van een mens, waardoor het hart door vrees bevangen kan worden. Hoe dat ook zij - een goede pastor houdt er rekening mee dat al die voor het oog zo vrolijke christenen door verborgen gewetensangsten geplaagd kunnen worden, en helpt hen om zich daarvan zelf bewust te worden.

Eeuwig wel

Kortom: zoals Jezus met ontferming bewogen werd als Hij de scharen zag (Mattheüs 9:36; 14:14; 15:32), zo past het ook nu nog de prediker van het evangelie om zijn/haar hoorders tegemoet te treden in een houding van barmhartigheid. Er wordt nog altijd veel geleden onder de verberging van Gods aangezicht, en gesnakt naar een boodschap van genade. Daarom moet de predikant niet te gauw denken dat hij/zij genoeg gezegd heeft over het 'eeuwig wel', en dat het langzamerhand tijd wordt om het 'eeuwig wee' uit de doeken te doen. Het zou mij niet verbazen als de onzekerheid over het 'eeuwig wel' in veel meer harten woelt dan de vrolijke orthodoxie op het eerste gezicht doet vermoeden. De vrees voor afwijzing zit er bij veel mensen diep in, ook in religieus opzicht. Zij zullen pas opgelucht adem halen wanneer zij er zeker van kunnen zijn dat God hen vol liefde en zonder reserves aanvaardt, en op die aanvaarding nooit zal terugkomen. Wat is dat anders dan

'eeuwig wel'? De indrukwekkende woorden waarmee Paulus het achtste hoofdstuk van zijn brief aan de Romeinen besluit, drukken uit dat dit echt het hoogste goed is:

Want ik ben verzekerd,
Dat noch dood noch leven,
Noch engelen noch machten,
Noch heden noch toekomst,
Noch krachten,
Noch hoogte noch diepte,
Noch enig ander schepsel
Ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods,
Welke is in Christus Jezus, onze Heer.

Het is dit evangelie dat moe gebeukte mensen wil vertroosten. Daarvoor komen ze naar de kerk. Daarnaar strekken ze de hand uit bij de viering van het avondmaal. Daarin vinden ze rust. Het is geen opiaat, maar brood om te leven.

III Alverzoening?

De verleiding is groot om ter wille van de verkondiging van dit evangelie te zwijgen over de andere mogelijkheid: dat een mens wél wordt afgewezen, zelfs tot in eeuwigheid. Immers: werpt alleen al de gedáchte aan die mogelijkheid niet een schaduw over de verzekerdheid dat God vóór ons is, en niet tegen ons? Wordt de vreugde over Gods liefde voor ons niet bedorven door de wetenschap dat het ook anders zou kunnen zijn? Deze vragen komen voort uit het besef, dat het beangstigend is als God ook een eeuwig 'nee' kan uitspreken. Er opent zich een afgrond in ons leven, wanneer het een reële mogelijkheid is dat Hij ons de rug toekeert. Daarom is het begrijpelijk dat in de theologie de vraag is gesteld, of het open houden van die mogelijkheid zich wel verdraagt met de verkondiging van een God die liefde is. Zoals bekend beantwoordt de leer van de alverzoening die vraag ontkennend. Zij denkt zo groot van het verzoeningswerk van Christus en van God liefde voor verloren mensen, dat zij de troost van het evangelie ziet liggen in de belofte dat eens zelfs de eeuwige duisternis moet wijken voor zijn heerlijk licht, en dus niet eeuwig meer is. Let wel: de verwachting van de "apokatastasis pantoon" behelst niet per definitie de ontkenning van Gods toorn en gericht. Men houdt het er evenwel op, dat God niet ééuwig zal toornen, en dat zijn bestraffing van zondaren uiteindelijk een louterende functie heeft en zo in dienst staat van hun redding.²² Men verwijst daarvoor naar die plaatsen in het evangelie die een uitgesproken universalistische tendens hebben, zoals Titus 2:11 en I Johannes 2:2. Natuurlijk heeft men ook weet van even uitgesproken particularistische uitspraken als die van Johannes 3:36; I Corinthiërs 4:3,4 en Hebreeën 4:2, om er niet meer te noemen. Maar uitgaande van de woorden in I Timotheüs 2:4 "dat God wil dat alle mensen behouden worden", heeft men steeds weer de vraag opgeworpen of het laatste woord toch niet zal zijn aan Gods genade, en dat zijn 'ja' over zijn 'nee' zal triomferen.

In zijn TSB-bespreking van het boek van J. Bonda, *Het ene doel van God. Een antwoord op de leer van de eeuwige straf*, Baarn 1993²³, merkt H. de Jong op "dat een christen een zwak behoort te hebben voor de leer van de alverzoening". (Blz. 2)

²² Vgl. G.C. Berkouwer, *De wederkomst van Christus II*, Kampen 1963, 216.

²³ Studiemap TSB I-6.

Immers: “We mogen groot denken van Gods ontferming.” (T.a.p.)²⁴ Toch gaat De Jong niet zo ver dat hij durft zeggen dat deze leer bijbels is. Enigszins vergelijkbaar met zijn positie is die van Barth. Hij zegt ten aanzien van de mogelijkheid van alverzoening twee dingen: 1. Je mag er niet op rekenen... 2. Je mag er wel op hopen en om bidden!²⁵ Zulke milde reacties stemmen tot nadenken. Het is één ding om te wijzen op de vele waarschuwendende woorden in de Bijbel over het verderf dat diegenen tegemoet gaan die Christus afwijzen. Het is iets anders om van daaruit de goede boodschap te begrenzen dat Gods ‘ja’ in Christus tot mensen gesproken is die ‘nee’ tegen Hem zeiden, vgl. Romeinen 5:8,10. Inderdaad: we mogen groot denken van Gods ontferming. Waar de zonde toeneemt is de genade “meer dan overvloedig geworden”, Romeinen 5:20. Toch onderstreep ik de reserves die zowel De Jong als Barth uitspreekt met betrekking tot de leer van alverzoening. Want hoe belangrijk het ook is om de overmacht van Gods ‘ja’ tegen zondige mensen uit te laten komen, niet minder belangrijk is het om het onvanzelfsprekende van dat ‘ja’ te benadrukken. Gods ‘ja’ wordt in de Bijbel nooit goedkoop. De God die ons aanvaardt, is een God die niet met zich laat spotten. Waar het offer dat Christus tot ons behoud gebracht heeft geminacht wordt, moeten wij mensen er terdege mee rekenen dat God ons alsnog kan afwijzen, Hebrëeën 10:29-31. De leer van de alverzoening rekent daarmee niet, in elk geval niet met de mogelijkheid van een afwijzing tot in eeuwigheid. Daarmee stelt zij ons mensen gerust: het zal hoe dan ook uiteindelijk goed met ons aflopen. Maar daarmee haalt zij ook de laatste ernst weg uit het evangelie. Haar geruststelling is zo massief, dat zij geen ruimte meer laat voor de verontrusting over de verkeerde keuzes die mensen kunnen maken. De spanning die Jezus oproept wanneer Hij ervoor waarschuwt dat wij ons leven kunnen verliezen, is in de leer van de alverzoening weggevoerd. Zij ontziet ongetwijfeld de ‘kranke Nerven’ die Nietzsche bij zoveel christenen waarneemt. Voor mij is het echter de vraag, of wij zover mogen gaan in het rekening houden met die ‘zwakke zenuwen’. Mens-zijn lijkt mij, bijbels gesproken, gevaarlijker dan de leer van de alverzoening waar wil hebben. Ik denk dat het goed is om van mensen te vragen dat gevaar onder ogen te zien. Maar daartoe kunnen wij niet volstaan met algemene antropologische overwegingen, zoals die van Nietzsche. Het is nodig om hier de relatie van de mens tot God centraal te stellen. Ons mens-zijn staat bloot aan het gevaar van mislukken, in zoverre wij van God vervreemd zijn. De eigenlijke afgrond die zich in ons leven opent, is die van de zonde.

IV Het conflict met God

Dat ons eigenlijke probleem de zonde is, is een vertrouwde gedachte voor mensen die gepokt en gemazeld zijn in de gereformeerde traditie. Toch is het goed om te beseffen dat we ver van de gewone werkelijkheid af komen te staan, wanneer we mensen waarschuwen voor het gevaar van de zonde. Het moge een onomstreden dogma zijn, maar voelen we ons in de praktijk van het leven niet eerder bedreigd door andere gevaren? Natuurlijk: bij evident immoreel gedrag kun je het gevoel hebben dat mensen zich te gronde richten. Maar al die aardige mensen rondom ons die een fatsoenlijk leven leiden – zouden die echt met hun leven spelen, enkel en

²⁴ Vgl. De Jongs bespreking van H.G.L. Peels, *De wraak van God*, studiemap TSB H-12: “Wij moeten een zeer, zeer hoge dunk hebben van het verzoenend werk van Jezus Christus.” (blz. 4). Hij herhaalt dan zijn uitspraak over “een zwak voor de leer van de alverzoening” en stelt vast “dat we het evangelie dan ook niet met een stok achter de deur mogen verkondigen.” (T.a.p.)

²⁵ KD IV/1, 550v.

alleen in zoverre zij de band met God zijn kwijtgeraakt? Dat lijkt een wereldvreemd dogma.

We hebben hier te maken met een levensgevoel dat minder zwaar tilt aan het probleem van de zonde. Verhelderend in dit verband vind ik de beschouwing van Richard Niebuhr in zijn magnifieke boek *Christ and Culture*.²⁶ Hij wijst erop, dat we er in de moderne tijd aan gewend zijn geraakt om alle nadruk te leggen op het conflict van ons mensen met de *natuur*.²⁷ Wat zijn de eigenlijke risico's die ons bedreigen? Een kettingbotsing bij mist of verraderlijke gladheid; kanker; hart- en vaatziekten. Maar ook: dat wat mensen vanuit hun *natuurlijke* driften ons aandoen: verkrachting; moord; diefstal, terrorisme. Zo heeft de moderne westerse cultuur alles op alles gezet om de natuur te bedwingen, enerzijds door technologie te ontwikkelen, anderzijds door op ethiek te hameren. Het komt erop aan de natuur aan ons te onderwerpen, zodat wij niet langer het slachtoffer zijn van al dat kwaad. In die onderwerping is ons heil gelegen. Niebuhr ziet daarin evenwel meer de invloed van Kant dan die van het evangelie. Volgens hem is het kenmerkend voor de christelijke levensbeschouwing, dat zij niet het menselijk conflict met de natuur fundamenteel acht, maar dat met God! Hij wijst er vervolgens op, dat dat 'obscurantistisch' overkomt op al diegenen – ook christenen - die inderdaad het messiaanse heil minder zien in de verzoening tussen God en mensen dan in de overwinning op de natuur in al haar weerbarstigheid.²⁸

Obscurantistisch: dat is niet te veel gezegd. De neiging binnen de westerse kerk en christenheid is dan ook groot, om het bijbels getuigenis op dit punt met een korreltje zout te nemen. Niet alleen over de mogelijkheid van verloren gaan wordt angstvallig gezwegen, maar ook over dat 'conflict met God' en de noodzaak van verzoening. Het leeft niet. Wie het toch aan de orde stelt lijkt niet van deze tijd te zijn.

Naar mijn mening hebben we ons over deze stand van zaken zorgen te maken. Want Niebuhr heeft groot gelijk: bijbels gesproken is het conflict met God fundamenteel voor ons mens-zijn. Als we dat niet meer zo beleven, zijn we de affiniteit met het evangelie van de gekruisigde Christus aan het verliezen. Het helpt niet om dat gebrek aan beleving te bestrijden met het poneren van het aloude dogma. Er is een soort paradigma-wisseling nodig, waardoor wij vanuit een ander perspectief tegen het leven en tegen God gaan aankijken. Met minder dan een her-ontdekking van de waarheid van dat bijbelse perspectief kunnen we niet toe. De systematische theologie heeft hier een belangrijke taak. Puntsgewijs wil ik de onderwerpen aanduiden die daarbij aan de orde moeten komen.

1. Jezus Christus wordt in het evangelie geschetst als de mens zoals God hem bedoeld heeft. Hij is de eschatologische Adam, I Corinthiërs 15:45, die de zonde van de eerste Adam meer dan goed maakt, Romeinen 5:15-21. Zo is Hij niet alleen degene die verlossing brengt, maar ook de absolute norm voor het mens-zijn. Dat betekent dat Hij ons mens-zijn onder kritiek stelt. Vergeleken bij Hem zijn wij allen onder de maat. Het is dan ook de ontmoeting met Christus die zonde doet kennen. De tevredenheid en gerustheid over de mate waarin mensen hun mens-zijn kunnen realiseren (vgl. de adoratie van Nelson Mandela), smelt bijbels gesproken weg als je ziet hoe Christus het deed. Zijn uniciteit dient ook in dit opzicht onverkort te worden beleden.
2. In de kruisdood van Christus gaat onze oude mens mee te gronde, Romeinen 6:6,8. Dat is een niet mis te verstaan oordeel van God over ons mens-zijn.

²⁶ Het boek verscheen voor het eerst in 1951. Ik citeer uit de Amerikaanse editie uit 1956.

²⁷ A.w. 96, 101.

²⁸ A.w. 101.

Wanneer het evangelie verkondigt dat in het sterven van Christus voor ons redding ligt, dan dwingt dat tot de erkenning dat ons mens-zijn buiten Christus om mislukt is, en niet levensvatbaar. Nergens wordt zo duidelijk dat wij in een conflict met God leven als in het plaatsvervangend sterven van Christus.

3. Gods reddende liefde voor ons komt niet in mindering op zijn berouw dat Hij de mens gemaakt had, Genesis 6:6. De komst van Christus kan slechts verstaan worden tegen de achtergrond van de levensgrote crisis waarin de schepping verkeert, gegeven dit berouw van de Schepper.
4. Wij worden voortdurend bedreigd door de dood. De dood is de grote onruststoker in ons leven. Maar niet toevallig wijst het evangelie het 'conflict met God' aan als de eigenlijke kracht van de dood. "De prikkel van de dood is de zonde," zegt Paulus in I Corinthiërs 15:56. Inderdaad: was de dood alleen maar dood, dan hoefden wij niet te vrezen. Immers, als zodanig kan zij geen scheiding maken tussen ons en God, Romeinen 8:38. Levensgevaarlijk wordt de dood pas, wanneer zij uitdrukking wordt van de afwijzing door God. Omgekeerd hebben wij méér dan het leven wanneer wij verzekerd mogen zijn van Gods goedertierenheid, Psalm 63:4.
5. Er komt een laatste, ultiem oordeel. Dat wil zeggen: dat wij mensen bestaan spreekt niet vanzelf. Wij hebben geen bestaanrecht buiten Gods rechtvaardiging van ons leven om. Wanneer wij onze loop volbracht hebben kan God tot de slotsom komen dat het bestaan ons niet toekomt, dat wij als mens reddeloos - mislukt zijn. Bijbels gezegd: wij kunnen sterven. Bij het laatste, ultieme oordeel, zal blijken of dat sterven wat God betreft ultiem is. Er is zo iets als 'de tweede dood', Openbaring 2:11; 20:6,14; 21:8.
6. Dat laatste oordeel wordt geveld door God. De oordelen die wij mensen vellen zijn altijd voor-laatste oordelen. Wij zijn geneigd dat te vergeten. Ik noemde al de oordelen die bij christelijke begrafenissen geveld worden. Het is zaak dat wij juist bij zulke gelegenheden beseffen dat het niet aan óns toekomt om de definitieve balans van een mensenleven op te maken. Wij mogen de overledene nog zo'n goed mens vinden, het is aan God om te beslissen of hij/zij metterdaad het Koninkrijk zal binnengaan.

Verloren gaan

Wanneer in de bijbel de vreselijke mogelijkheid van 'verloren gaan' ter sprake komt (vgl. onder andere Johannes 3:16; 10:28), wordt gedoeld op de uiterste consequentie van ons conflict met God. Het is niet toevallig dat hetzelfde woord gebruikt wordt om de rampzalige situatie aan te duiden waarin de 'verloren' zoon zich bevindt, Lucas 15:24, vgl. 19:10. Daarmee geeft Jezus aan, dat het conflict met God catastrofale gevolgen heeft die zich reeds in dit leven kunnen aankondigen.²⁹ Het komt er dan ook op aan, dat dat conflict wordt bijgelegd, en niet uitgevochten tot het bittere einde. Tot eer van God wordt verkondigd dat Hij er oneindig veel meer aan doet om dat conflict bij te leggen dan wij. Hij geeft ons niet op, maar wil dat wij leven. Zo staat de verloren zoon model voor de hoeren en tollenaars die met Christus mogen tafelen, ter bezegeling van de verzoening met God, Lucas 15:1,2. Maar juist het contrast met zijn verlorenheid maakt duidelijk, dat met die verzoening ons leven op het spel staat.

²⁹ Vgl. ook K. Schilder, die bij Openbaring 9:6 opmerkt, dat "alle helse dood en doem" niet "van buiten, als iets vreemds ... aan deze wereld van de zonde" opgelegd wordt, "maar dat het daaruit heel geleidelijk, langs wegen van eenvoudige logica, ópkomt." *Schriftoverdenkingen I*, Goes 1956, 390. Over Schilders beroemde boek *Wat is de hel?* beschikte ik helaas niet bij het voorbereiden van deze lezing.

De verzoening met onze Schepper is geen luxe, die het leven nog iets dieper of aangener maakt, maar is van levensbelang. Zo centraal als in het evangelie de verzoening met God staat, zo nadrukkelijk wordt dan ook gewaarschuwd voor de gevolgen van het uitblijven van die verzoening. Mocht het zo zijn dat wij het conflict met Hem vereeuwigen, en dat dan zelfs voor de genadige God de maat vol zou zijn, dan zijn wij – verloren.

Hoe precies? Komen wij dan in de hel? En wat is dat – de hel? De beelden die in het Nieuwe Testament gebruikt worden om het lot van de verlorenen te schetsen contrasteren scherp met elkaar. Aan de ene kant is sprake van vuur (bijvoorbeeld Mattheüs 13:42; Marcus 9:43; Lucas 16:24; Openbaring 20:14; 21:8), aan de andere kant van duisternis (bijvoorbeeld Mattheüs 8:12; 22:13; 25:30; Judas 13). Wie de beelden letterlijk neemt komt in de problemen, want hoe kan er duisternis zijn waar vuur oplaait? Vruchtbaarder is het om te zoeken naar de zaak die vuur en duisternis symboliseren. Bij de term 'onuitblusbaar vuur' stellen steeds meer theologen zich de vraag, of hiermee bedoeld wordt op eeuwige marteling of op 'annihilatie'. In toenemende mate kiezen evangelische auteurs voor de laatste interpretatie. John Stott bijvoorbeeld ziet als de belangrijkste functie van vuur:

Not to cause pain, but to secure destruction.³⁰

Het vuur symboliseert dan de uiterste consequentie van Gods 'nee': een mens houdt op te bestaan. Bij 'buitenste duisternis' moet gedacht worden aan de verberging van Gods aangezicht. Stanley J. Grenz omschrijft het als volgt:

“banished from the realm where believers bask in the light of God’s presence, the unrighteous are shut up into themselves where they can only grope in darkness.”³¹

Op deze wijze verstaan duiden de beelden niet zozeer het 'hoe' van de hel aan als wel het 'dat'. Dat 'dat' vind ik kernachtig omschreven bij Grenz, als hij van hen die verloren gaan schrijft:

“The judgement brings to light the ‘shrill dissonance,’ the discrepancy between their lives and the wonderful destiny God intended for us all.”³²

Inderdaad: de helse mogelijkheid van verloren gaan bestaat daarin, dat wij mensen onze eeuwige bestemming missen om gemeenschap te hebben met God en met elkaar. Anders gezegd: het 'eeuwig wee' is het ontberen van het 'eeuwig wel'.

Epiloog

Aanvankelijk had ik mij voorgenomen om aan het einde van deze lezing in te gaan op pastorale aspecten. Het houdt veel christenen bezig, dat mensen die hun na staan (kinderen, familieleden, vrienden) soms hardnekkig aan God voorbij leven. Zij stellen zich vragen als deze: “Hoe ga je daarmee om? Wat moet je met betrekking tot hen vrezen? Wat mag je met betrekking tot hen hopen?” Voorts had ik nog een

³⁰ Aangehaald bij Gary Dorrien, *The remaking of evangelical theology*, Louisville 1988, 181. Vgl. ook Clark H. Pinnock, *Ontketende liefde*, Gorinchem 2001, 101v.

³¹ T.a.p.

³² T.a.p. Grenz gaat er overigens van uit dat de verlorenen zich tot in eeuwigheid van die discrepantie bewust zullen zijn en dat daarin hun blijvende wanhoop bestaat, a.w. 286.

paragraaf willen wijden aan de vraag, welke consequenties mijn kritiek op de 'hedonistische' benadering van het christelijk geloof heeft voor zending en evangelisatie. Moet het oordeel (weer) een plaats krijgen in de benadering van niet-en anders-gelovigen? Of heeft Michael Green gelijk, als hij ervoor pleit dat de dreiging van het oordeel (opnieuw) een drijfveer *tot* evangelisatie wordt, maar ervoor waarschuwt er een thema *in* de evangelisatie van te maken?³³ Of moeten wij, onder verwijzing naar Nietzsche, het besef bij geseclariseerde mensen wakker roepen dat het menselijk leven niet automatisch 'slaagt'? Ook deze vragen verdienen serieuze aandacht. Tenslotte leek het mij van belang om de vraag te bespreken wat de perspectieven zijn voor al die miljoenen die nog nooit van Christus gehoord hebben, en met een zekere vanzelfsprekendheid moslim, of hindoe zijn. Gelden voor hen dezelfde maatstaven als voor diegenen die met het evangelie van de verzoening in Christus hebben kennis gemaakt? Of worden zij beoordeeld op hun reactie op Gods openbaring in de schepping? Of bestaat er zoiets als een 'anoniem christenzijn'?

Het zijn stuk voor stuk belangrijke thema's. Maar duidelijk is, dat bij een serieuze bespreking ervan de lengte van deze lezing gemakkelijk verdubbeld zou worden. Het is om die reden dat ik ervan af zie op al deze vragen in te gaan. In plaats daarvan wil ik in enkele one-liners samenvatten waar het mij in deze lezing om gaat. De lezer zal dan wellicht zelf zijn conclusies ten aanzien van pastoraat en evangelisatie kunnen trekken.

1. Een hedonistische benadering van het christelijk geloof doet geen recht aan het evangelie en evenmin aan de menselijke waardigheid.
2. Mens-zijn is een project dat kan mislukken.
3. De herontdekking is nodig dat het conflict met God fundamenteel is voor ons mens-zijn,
4. De kerk kan niet genoeg benadrukken dat ons leven afhangt van de verzoening in Christus.
5. De kerk kan niet genoeg benadrukken dat God genadig is.
6. De kerk kan niet genoeg benadrukken dat de genade van God niet goedkoop is.
7. De kerk kan niet genoeg benadrukken dat het onvanzelfsprekend is dat wij zalig worden.

Ad van der Dussen
Eindhoven, 5 april 2004

³³ Aangehaald door Pieter J. Lalleman in *Het oordeelsmotief in de apostolische prediking in Handelingen*, in: Soteria seminar-nummer *Waarom zending?* 18^e jaargang 2001, 34. Heel dit themanummer is interessant als het gaat om de plek van 'eeuwig wel en wee' in zendings- en evangelisatieprediking.